

הרב מרדכי אלון

אשת חיל

- פתיחה
א. שרה - אשת החיל
ב. שרה ואברהם - אחדות הפעולות
ג. תמיהתה של שרה
- ד. אברהם ושרה המחנכים
ה. אברהם ושרה ההורים
ו. ישמעאל כהקדמה ליצחק
ז. חזרת אברהם לתפקידו

פתיחה

בבואנו לעסוק במושג אשת חיל ניתן להבחין כי שלמה המלך, החכם באדם, עוסק פעמים רבות בספר משלי בנושא האישה:
"אֵשֶׁת חַיִל מִי יִמְצָא וְרַחֵק מִפְּנֵינִים מִכָּרָה".

(משלי ל"א, י')

"אשת חיל עטרת בעלה" (שם י"ב, ד') ועוד. בספר זה האישה מופיעה כמשל, ובכל הספר שלמה מבדיל בין "האישה הזרה" לבין "אשת הנעורים" או "אשת החיל" - היא האישה האמיתית. הנמשלות הן החוכמות השונות; החוכמות והתורה משולות שם לנשים, כמו שכל הקשר בין ישראל ותורתם, בין ישראל והקב"ה, הוא קשר של דוד ורעיה, של "אני לדודי ודודי לי". שיאה של התחברות זו ושל אישות זו שבין ישראל לדודים היא בחיבור לתורה עצמה.
הרמב"ם מתאר כך מהי תשובה מאהבה:

"כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר או כדי שלא תגיע עליו פורענות הרי זה עוסק שלא לשמה. וכל העוסק בה לא ליראה ולא לקבל שכר אלא מפני אהבת אדון כל הארץ שצוה בה הרי זה עוסק בה לשמה... דבר ידוע וברור שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שישגה בה תמיד כראוי ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה... לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו כפי כח שיש באדם להבין ולהשיג".
(הלכות תשובה פ"י, ה"ה-ה"ו)

התשובה מיראה נובעת, לדברי הרמב"ם, מסיבות שונות וברמה מסוימת היא תשובה חיצונית, ואילו התשובה מאהבה היא פנימית וישירה כאהבת איש לאישה. הרמב"ם מתאר את לימוד התורה של השב מאהבה, באופן בהיר על-פי הפסוקים במשלי, כאהבה הגדולה ביותר והאינטימית ביותר של איש ואישה.

ואולם, חז"ל במדרשם למדו את המושג "אשת חיל", לא רק כמשל לחכמות כפי שעשה שלמה המלך בספרו, אלא גם, כפשוטו, כמשקף את הדמות הגדולה של האימהות בכלל.

א. שרה - אשת החיל

חז"ל ראו במזמור "אשת חיל מי ימצא" את השתקפות דמותה של אמנו הראשונה, שרה. מזמור זה, מוסרים חז"ל, אמרו אברהם אבינו בשעה שהספיד את שרה בקרית-ארבע, היא חברון: "ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה". אברהם בצערו היה מקונן על שרה אחר מותה, הוא בכה ואמר עליה את פסוקי "אשת חיל מי ימצא". וחז"ל מפרטים על איזה מאורע בחייהם נאמר עליה כל שבת.

וכך דורשים חז"ל במדרש על הפסוק "אשת חיל עטרת בעלה":

"זה אברהם שהיה מקונן על שרה... התחיל אברהם לבכות עליה ולומר: 'אשת חיל מי ימצא בטח בה לב בעלה- אימתי? בשעה שאמר לה 'אמרי נא אחותי את'. 'גמלתהו טוב ולא רע כל ימי חייה, דרשה צמר ופשתים- בין יצחק לישמעאל, שאמרה: 'גרש האמה הזאת ואת בנה'. 'היתה כאניות סוחר' - ויתוקח האשה בית פרעה' ועוד 'וישלח אבימלך'. 'יתקם בעוד לילה' - אימתי? 'וישכם אברהם בבקר'. 'זממה שדה ותקחהו' - זממה ונטלה שדה המכפלה ושם נקברה, שנאמר: 'ואחרי כן קבר אברהם את שרה'. 'חגרה בעוז מתניה' - אימתי? כשבאו המלאכים, שנאמר: 'וימהר אברהם האהלה אל שרה' וגו'. 'טעמה כי טוב סחרה' - כשבאו עליהם המלאכים, דכתיב: 'ויחלק עליהם לילה'. 'ידיה שלחה בכשורי' - שהיתה נותנת מאכל לעוברים ושבים. 'כפה פרשה לעני' - שהיתה נותנת צדקות ומלבשת ערומים. 'לא תירא לביתה משלגי' - מגיהנם, למה. 'כי כל ביתה לבוש שנים' - שנים: שבת ומילה. 'מרבדים עשתה לה' - אלו בגדי כהונה. 'מפרי כפיה נטעה כרם' - זה ישראל, שנאמר: 'כי כרם ה' צבאות בית ישראל'. 'נודע בשערים בעלה' - כשבקש מבני חת 'תנו לי אחוזת קבר'. 'סדין עשתה' - זו המילה, שנאמר: 'סוד ה' ליראיו'. 'עוז והדר לבושה' - אלו ענני כבוד שהיו מקיפין את האהל שלה. 'פיה פתחה בחכמה' - אימתי? בשעה שאמרה לו 'בא נא אל שפחתי'. 'צופיה הליכות ביתה' - שבכל יום היתה מצפה אימתי יחזרו המלאכים שבשרוהו 'שוב אשוב אליך'. 'קמו בניה ויאשרוה' - 'ותאמר מי מלל לאברהם'. 'רבות בנות עשו חילי' - אלו העכו"ם. 'ואת עלית על כלנה' שנאמר: 'הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם'. 'תנו לה מפרי ידיה' - שנאמר: 'ויהיו חיי שרה'".

(תנחומא חיי שרה, ד')

גם הפרשה המסובכת של הגר ושרה נדרשת על-ידי אברהם אבינו בהספדה של שרה:

"פיה פתחה בחכמה' אימתי? בשעה שאמרה לו 'בא נא אל שפחתי'... 'ואת עלית על כלנה' שנאמר: 'הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם'".

(תנחומא שם)

כאשר שרה מציעה את הגר לאברם היא אומרת לו: "בוא נא אל שפחתי אולי אבנה ממנה". במבט לאחור, כשמסתכלים רטרואקטיבית ומסכמים את מהלך החיים המשותפים של שרה ואברהם בשעת הספדה בחברון, נראה כי ההצעה היחידה שלא הועילה כל כך בהיסטוריה המשותפת שלהם הייתה הצעה זו. והנה בדיוק עליה עומד אברהם ואומר: "פיה פתחה בחוכמה" - "אולי אבנה ממנה"! והדבר מתמיה.

זאת ועוד, סיום המדרש מעלה על נס את החזון הגדול של שרה- היה אצלה חזון ומעוף. וכך נאמר בהמשך המדרש שם:

"וכיון שמתה קפצה זקנה על אברהם. מה כתיב אחריו? 'ואברהם זקן'... כשמתה שרה כתב עליו שברכו. למה?"
למה פעולת הברכה לא באה לפני כן, בחייה?
"שלא יהיו באי עולם אומרים לא נתברך אברהם אלא מחמת שרה, אלא הריני מברכו אחר מיתתה, לכך נאמר: 'וד' ברך את אברהם' - למה? כי אחד קראתיו ואברכהו..."

(תנחומא שם)

המדרש, במקום אחר¹, מלמד אותנו שאברהם תפל לשרה בנביאות. עובדה זו מנוסחת כאן אחרת: מדוע צריך שד' יברך את אברהם אחר מיתת שרה? כי הזקנה קפצה עליו! מעבר למשבר האישי הגדול שהיה לאברהם במות שרה אשתו עוד נעלמה רוח הקודש מן הבית. מקובל היה בין הבריות לחשוב שכוחו של אברהם הוא לא עצמי אלא הוא מכוחה של שרה. כדי שלא יהיו הבריות אומרים "לא נתברך אברהם אלא מחמת שרה", מברך הקב"ה את אברהם בברכה מיוחדת. גם כעת - למרות ששרה נפטרה - תמשיך הברכה לחול על אברהם. על שתי פרשיות הקשורות לישמעאל מספרת התורה: הפרשה הראשונה² מספרת על יוזמתה של שרה לתת את הגר שפחתה לאברם כדי להבנות ממנה, וגירושה בהיותה הרה כשקלתה שרה בעיניה. הפרשה השנייה³ מספרת על דרישתה לגרש את הגר וישמעאל המצחק את יצחק.

¹ שמות רבה פרשה א', א'.

² בראשית פרק ט"ז.

³ בראשית פרק כ"א.

הפסוק "דרשה צמר ופשתים" נדרש על המסופר בפרשת "וירא", שם שרה דורשת לגרש את הגר וישמעאל מבית אברהם. באותה עת ישמעאל הוא כבר גדול, ובאה שרה ואומרת:

"וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם גֵּרִשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת וְאֵת בְּנָהּ כִּי לֹא יִירֶשׁ בֶּן הָאִמָּה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עִם יִצְחָק".

(בראשית כ"א, י')

בפרק זה הקב"ה מצווה את אברהם באופן ברור:
"כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלַיךְ שָׂרָה שְׁמַע בְּקוֹלָהּ".

(שם, י"ב)

זהו המעשה הנכון, המקבל את האישור של הקב"ה. אולם, על דבריה בראשונה:

"בֹּא נָא אֶל שַׁפְחֹתַי אוֹלֵי אֲבָנָה מִמֶּנָּה".

(שם ט"ז, ב')

לא הייתה מעולם חוות דעת אלוקית. אדרבה, ההמשך הוא:
"וַיִּשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל שָׂרָי. וַתִּקַּח שָׂרָי אֵשֶׁת אַבְרָם אֶת הַגֵּר הַמִּצְרִית שַׁפְחָתָהּ מִקֵּץ עֶשְׂרִי שָׁנִים לְשֵׁבַת אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַתִּתֵּן אֹתָהּ לְאַבְרָם אִישָׁהּ לֹו לְאִשָּׁה".

(שם, ב'ג')

הפסוקים נראים כמבקרים את שרה:
"וַתַּעֲנֶה שָׂרָי וַתְּבָרַח מִפְּנֵיהָ".

(שם, ו')

ואמנם, מלאך ד' מתערב לטובת הגר. אין בפרשה זו קריאה מד': "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה". כאן יש קריאה של מלאך ד' - שאמנם אומר:

"שׁוּבֵי אֶל גְּבֻרַתְךָ וְהִתְעַנֵּי תַחַת יָדֶיהָ"

(שם, ט')

אבל במקביל מבטיח לה:
"הֲרַבָּה אַרְבָּה אֶת זְרַעְךָ"

(שם, י')

הרמב"ן אומר על פרשה זו:

"חטאה אימנו בעיניי הזה, וגם אברהם אבינו בהניחו לעשות כן".

(רמב"ן שם, ו')

וממשיך הרמב"ן ועונה לשאלה: למה נסמכת הפרשה ומתחברת להבטחה של מלאך ד' "ארבה הרבה את זרעך... והוא יהיה פרא אדם ידו בכל ויד כל בו"? וכך ממשיך הרמב"ן:

"ושמע ד' אל עניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני הענויי".

(שם)

אם כן, חוזרת השאלה בעוצמה רבה: האם על זה אומר אברהם בהספידו את שרה "פיה פתחה החכמה"?! כיוצא בזה שואל הרד"ק: ולמה נכתבה הפרשה הזו? שכשם שהתורה מלמדת אותנו את המידות הטובות, כך היא מלמדת אותנו להתרחק מהמידות הרעות. ואם כן, היכן מתקיים במעשה זה "פיה פתחה בחכמה"? ננסה ללמוד את הפרשה ולהבין מתוכה מדוע חז"ל לא בחרו לפרשה בדרך הביקורתית בה נקטו המפרשים, אלא, אדרבה, הביטוי "פיה פתחה בחכמה" מברר את עצם הפרשה.

ב. שרה ואברהם - אחדות הפעולות

התורה מספרת:

"וַיִּשְׂרִי אֵשֶׁת אַבְרָם לֹא יֵלְדָה לוֹ וְלֵהָ שְׂפָחָה מִצְרִית וְשָׁמָּה הָגָר: וַתֹּאמֶר שְׂרֵי אֵל אַבְרָם הִנֵּה נָא עֲצֹרְנִי ד' מִלְּדַת בָּא נָא אֵל שְׂפָחָתִי אוּלַי אֲבַנָּה מִמֶּנָּה וַיִּשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל שְׂרֵי."

(בראשית ט"ז, א-ב)

לא נאמר: "ויבא אברהם ויקח' וכדומה, ולא מסופר על שום פעולה אחרת שנעשתה מצדו, אלא רק: "וישמע אברם לקול שריי", וכפי שכתוב אצל יעקב: "וישמע יעקב לקול אמו", והדבר מעיד על הצורך לשמוע ולקבל. ובהמשך:

"וַתִּקַּח שְׂרֵי אֵשֶׁת אַבְרָם אֵת הָגָר הַמִּצְרִית שְׂפָחָתָהּ... וַתֵּתֵן אֶתָּהּ לְאַבְרָם אִישָׁה לֹא אִשָּׁה."

(שם, ג)

לא נאמר "ויקח אברם את הגר", אף שהיא הופכת להיות אשתו. גם לעובדה שהיא ניתנת לו דווקא לאישה יש חשיבות רבה, מפני שטבעי היה שהיא לא תינתן לו כאישה אלא כפילגש או בכל צורה אחרת. ביוזמת מי הגר תהיה אישה לאישה של שרה? הפסוק מדגיש אף את זאת: "ותיתן אותה לאברם לאישה". הדבר ידוע שאברהם הוא אישה של שרה, אלא שהמספר המקראי רוצה שנחוש במתרחש. שרה רוצה למסור את הגר לאברם בשלמות הגדולה ביותר, ואילו אברם פסיבי לחלוטין! הביטוי "לקחת" בתורה הוא כינוי לקידושין: "כי יקח איש אשה".

(דברים כ"ב, י"ג)

האיש הוא הלוקח לו אישה. אך, מעולם מלבד בפרשה זו, לא פגשנו תופעה שאישה לוקחת אישה אחרת ונותנת אותה לאיש. אברהם, אם כן, לא עושה דבר:

"וַתִּקַּח שְׂרֵי אֵשֶׁת אַבְרָם... וַתֵּתֵן אֶתָּהּ לְאַבְרָם אִישָׁה לֹא אִשָּׁה."

(שם, ג)

הפסוק לכאורה מסורבל, ומדגיש פעם אחר פעם ששרי היא אשת אברם ושהגר המצרית היא שפחתה. פרטים ידועים מכבר. אלא, שהתורה מדגישה, כי זאת היא שרה אימנו. היא אותה שרה, שאין עוד כמוה מכל האמהות שאת כל פעולותיה היא עושה יחד עם בעלה אברהם. לעומת אברהם ושרה, יצחק פועל בנפרד לחלוטין מרבקה, וכשהפעולות נפגשות נוצר מתח וצריך להכריע כדרך אחת. יצחק פועל בחפירת הבארות ולא רואה את רבקה, הוא פועל בהמצאת הברכות לעשו בכיוון אחד, ורבקה פועלת בדיוק בכיוון ההפוך ממנו. המפגש נוצר כאשר רבקה קוראת ליצחק, ואומרת לו:

”קִצְתִּי בְחַיֵּי מִפְנֵי בְנוֹת חַת אִם לִקְחַ יַעֲקֹב אִשָּׁה מִבְּנוֹת חַת בְּאֵלֶּה מִבְּנוֹת הָאָרֶץ לְמָה לִּי חַיִּים”.

(בראשית כ"ז, מ"ו)

זו השיחה הראשונה בין האבא לאימא בכל אותה פרשה, ואילו שאר פעולותיה של רבקה הן כדי להסביר ליעקב איך ומה לעשות כדי לקבל מיצחק את הברכות. גם רחל פועלת בנפרד לחלוטין מיעקב. יעקב לא יודע כלל שרחל גנבה את התרפים מלבן, עד כדי כך, שהוא מוכן אף להישבע ללבן שאין אחד מבני ביתו שלקח אותם. אפילו לאה פועלת אחרת לגמרי בצניעותה.

מראשית הדרך אנו לא פוגשים את אברהם בלי שרה:

”וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת שָׂרֵי אִשְׁתּוֹ וְאֵת לוֹט בֶּן אָחִיו וְאֵת כָּל רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ וְאֵת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְּחָרָן...”

(בראשית י"ב, ה')

הכול עשו יחדיו, וכשהמלאכים מגיעים לאוהל הפעולות הן משותפות לחלוטין: אברהם יושב בפתח האוהל והיא "הנה באוהל", הוא רץ ומביא את הבקר, והיא רצה ועושה עוגות. אורחים מגיעים אמנם גם אל לוט, אך רק הוא קם לקראתם. את אשת לוט אנו פוגשים רק בסוף הפרשה - בתור נציב מלח. לאורך כל הדרך היא לא מופיעה. לא כן אברהם ושרה. הם פועלים יחד כל הדרך, עד כדי כך שבפעילות הזאת שעליה כל בשורת הזרע שמתחילת הדרך:

”לֵךְ לְךָ... וְאֶגְדְּלָהּ שְׂמֶדָה וְהָיָה בְרָכָה: כִּי אֵת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֶתְּהָ רָאָה לְךָ אֶתְנַנֶּה וּלְזָרְעֶךָ”.

(שם א'ב'; י"ג, ט"ו)

ברכה אחת ארוכה, אין שיחה בין אברהם לשרה. ושרה, הפעילה בהכנסת אורחים עם אברהם, לוקחת את הגר, כשהיא יודעת שאברהם לא רוצה בה, ו"אומרת" לאברם לקחתה. לא די בכך, והיא "לוקחת" את הגר - וזה לא מספיק, ואז היא "נותנת" להגר מעמד של אישה בצידה:

"וַתִּקַּח שְׂרַי אִשְׁתְּ אַבְרָם אֶת הַגֵּר הַמִּצְרִית שְׂפָחָתָהּ... וַתֵּתֶנּוּ
אֶתָּה לְאַבְרָם אִשָּׁה לּוֹ לְאִשָּׁה".

(בראשית ט"ז, ג)

זהו ההסבר ל"פיה פתחה בחכמה" שאומר אברהם בהספד. לא חשבתני על כך, אלא הכול היה ביוזמה שלה; היא פתחה את הכל והיא עשתה את הכל.

ג. תמיהתה של שרה

לאור עובדה זו, ששרי היא היוזמת והיא הנותנת לאברם את הגר לאשה, בעוד הוא נשאר פסיבי, יש להתפלא על המסופר בהמשך הפרשה:

"וַיָּבֵא אֵל הַגֵּר וַתַּהַר וַתֵּרָא כִּי הָרְתָה וַתִּקַּל גְּבֵרָתָהּ בְּעֵינֶיהָ".

(בראשית ט"ז, ד)

ואז, שרי טוענת כלפי אברם:

"וַתֹּאמֶר שְׂרַי אֵל אַבְרָם חֲמָסִי עָלַיךָ אֲנֹכִי נָתַתִּי שְׂפָחָתִי בְּחִיקֶיךָ
וַתֵּרָא כִּי הָרְתָה וַאֲקַל בְּעֵינֶיהָ יִשְׁפֹּט ד' בֵּינִי וּבֵינֶיךָ".

(שם, ה)

לכאורה, על אברהם לומר: אכן, את נתת לי את שפחתך. ואני לא עשיתי דבר. ומדוע "ישפט ד' ביני ובינך"?! ובמקום זאת, הוא אומר:
"הֲנֵה שְׂפָחָתְךָ בְּיָדְךָ עֹשֵׂי לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ וַתַּעֲנֶה שְׂרַי וַתִּבְרַח מִפְּנֵיהָ".

(שם, ו)

ברבות השנים:

"וְד' פָקַד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמַר וַיַּעַשׂ ד' לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבְרָ".

(שם כ"א, א')

יצחק נולד. ראוי לשים לב להבדלים הקיימים בין הקשרים שבין אברהם-הגר-ישמעאל לקשרים שבין אברהם-שרה-יצחק. בלידת ישמעאל (סוף פרק ט"ז) נאמר:

"וַתֵּלֶד הַגֵּר לְאַבְרָם בֶּן וַיִּקְרָא אַבְרָם שֵׁם בְּנוֹ אֲשֶׁר יָלְדָה הַגֵּר
יִשְׁמָעֵאל".

(שם ט"ז, ט"ו)

למי ילדה הגר? לעומת זאת:

"וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָם בֶּן לְזִקְנָיו... מִי מִלֵּל לְאַבְרָם הַיְנִיקָה
בָּנִים שָׂרָה כִּי יָלְדָתִי בֶּן לְזִקְנָיו... וַתֵּרָא שָׂרָה אֶת בֶּן הַגֵּר
הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָם מִצְחָק; וַתֹּאמֶר לְאַבְרָם גֵּרֶשׁ
הָאִמָּה הַזֹּאת וְאֵת בְּנָהּ כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאִמָּה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם
יִצְחָק".

(שם כ"א, ב', ז', ט"ו)

וכי הוא בנה של שרה לבדה, לא של אברהם! אלא, "דרשה צמר ופשתים - בין יצחק וישמעאל". שרה עושה הפרדה ברורה בין יצחק לישמעאל.

"וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֶת בְּנוֹ: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
אֶל אַבְרָהָם אַל יִרַע בְּעֵינֶיךָ עַל הַנְּעָר וְעַל אֲמֶתֶךָ כֹּל אֲשֶׁר
תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שָׁמַע בְּקוֹלָהּ... וְגַם אֶת בֶּן הָאִמָּה לְגוֹי
אֲשִׁימְנוּ..."

(שם י"א-י"ג)

שרה, כאמור, יוזמת ועושה הכל, "פיה פתחה בחכמה", ואברהם מקבל הכל כמעט בעל כורחו. כשהגר מקלה ראש בגבירתה, אומרת שרה לאברהם: "ישפט ד' ביני ובינך". ובפרשה הבאה נאמר לו על ידי ד': "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה". חז"ל מספרים בתוספתא על ויכוח מרתק שהיה בין האבא והאמא הראשונים של בית ישראל:

"מצינו באימנו שרה, שאמרה לו לאבינו אברהם: ישפט ד' ביני ובינך. אלא כך אמרה לו: גרש האמה הזאת ואת בנה. מלמד שהיתה אמנו שרה רואה את ישמעאל בנה במסין וצד חגבין ומעלה ומקטיר לעבודה זרה. אמרה: שמא ילמוד יצחק בני כך וילך ויעבד כך ונמצא שם שמים מתחלל בדבר. אמר לה: לאחר שזכין לו לאדם, חבין לו: אחר שעשינוה מלכה, ועשינוה גבירה, והכנסנוה לגדולה זו, נטרדנה מתוך בתינו? מה הבריות אומרות עלינו? לא נמצא שם שמים מתחלל בדבר! אמרה לו: הואיל ואתה אומר חילול שמים בדבר זה, ואני אומרת חילול שמים בדבר זה - יכריע המקום בין דברי לדבריך. הכריע המקום בין דבריה לדבריו, שנאמר: 'כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה'."

(סוטה ה', ז')

על מנת להבין את המחלוקת יש לחוש את האווירה בבית אברהם, באותה שעה שמסרה שרה את הדין לשמים. המוסר דין לשמים מתכוון, בעצם, שאי אפשר לשפוט אותנו כאן בארץ, ולכן הוא מבקש שהקב"ה ישפוט אותנו. חז"ל אומרים שכל המוסר דין חברו לשמים - ימיו מתקצרים⁴, ומפני כך "ויבוא אברהם לספוד לשרה ולבכותה". שרה מבקשת בדין זה לגרש את האמה ואת בנה. חז"ל ערבבו כאן בין הפסוק מפרשת "לך-לך", העוסק בגרוש השפחה ההרה, לפסוק מפרשת "וארא" העוסק בגרוש השפחה ובנה. אמרה לו: "גרש האמה הזאת". הפסוק לא מדבר על הבן, אבל על האמה עצמה. אמר לה אברם: חילול השם יש בדבר, מה יאמרו הבריות? "אברהם ושרה גרשו את הגר?! הם הביאו אתם שפחה מצרית, וגירשו אותה מפני שהרתה?". אמרה לו

⁴ ברכות ט"ז, ע"ב.

שרה: גרש את האמה הזאת ואת בנה! אתה אומר חילול השם בדבר זה, ואני אומרת: "לא ירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק", כי חילול השם בכך שיירשו שניהם ביחד. שרה אמרה כך, מכיוון שראתה את ישמעאל מצחק, בונה במות וצד חגבים, ביטוי של עבודה זרה וגילוי עריות. ועל כן, אמרה שרה, מכיוון שאתה אומר שחילול השם בכך ואני אומרת שחילול השם בכך - ישפוט ד' ביני ובינך! אמר לו הקב"ה: כל אשר תאמר לך שרה שמע בקולה. מאי כל אשר תאמר? כשם שתשמע בקולה בעתיד, בפרשה שנייה של גרוש האמה ובנה, כך תשמע בקולה בפרשה ראשונה של גרושה כשהיא הרה.

ד. אברהם ושרה המחנכים

מדהים הדבר שהאבא והאמא האלה, הפועלים כל הדרך יחד, מגיעים לויכוח קשה ביותר שמתפתח בבית הזה, כאשר הם מתחילים לעסוק בילד שנולד. יש לזכור את ההיסטוריה האישית שלהם: שרה כבר בת תשעים ואברהם בן מאה, ומאז שאברהם ושרה עמדו על דעתם מגיירים את האנשים והנשים.

מהפסוקים נראה כי אברהם מגיע לארץ כנען ברבבותיו:

"וְאֵת כָּל רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ וְאֵת הַנַּפְשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְּחָרָן."

(בראשית י"ב, ה')

כשנפתחת המלחמה נגד ארבעת המלכים, ויש צורך באנשים, יוצא אברהם לקרב עם שלש מאות ושמונה עשרה חיילים. הרמב"ן⁵ בפירושו מתאר את המהלך ההיסטורי בעולם מאז ימי אנוש. הוא מסביר, כי אברהם החל ללמד כבר בחרן והגיע לארץ עם אלפים ורבות. עוד בחרן, אברהם ושרה, גילו שיטה ופתחו מהלך. לוט בן אחיו הוא הדמות היחידה שהולכת מבית שם יחד עם אברהם. בכך היה משבר עצום. הייתה אז מלחמות תרבות עצומה - נמרוד, אמרפל, דור הפלגה, מגדל בבל. אברהם העברי הולך ומפיץ את תורת ד' במשך שנים! התורה מתחילה לספר על אברם בהיותו בגיל שבעים וחמש, והתיאור היחיד על מה שעשה עד גיל זה הוא: הנפש אשר עשה בחרן! האבן עזרא אומר⁶, שאברהם היה מבוני מגדל בבל. אכן, הגיוני הדבר שהאידיאולוגיה היפה הזאת, שפה אחת ודברים אחדים, תתפוס את אברהם אבינו, את האדם הגדול הזה, שמחפש עולם מתוקן יותר מעולם התוהו שהוא נמצא בו. ואכן, מוסרים חז"ל כי ששת אלפים שנה העולם יתקיים: שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח⁷. שואלים

⁵ בראשית י"א, כ"ח.

⁶ שם י"א, א'.

⁷ סנהדרין צ"ז, ע"א.

חז"ל במסכת עבודה זרה: מאימתי שני אלפים תורה? מתן תורה היה מאוחר מדי, אלא יש לספור מ"את הנפש אשר עשו בחרן"⁸. אז מתחילים אלפיים שנות תורה בעולם. אז מתחיל אברהם אבינו, שאינו הראשון בהיסטוריה שקורא בשם ד'. חנוך, מתושלח ונח התהלכו את האלוקים, והאנשים האלו חייו מאות שנים. מדרשים עוסקים בבית דינו של שם ועבר, ובבית מדרשו של שם היו ציבורים אחדים; אפיזודות קטנות. אברהם מגיע לארץ כנען:

"וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בְּאַרְץ עַד מְקוֹם שְׂכֵם עַד אֵלוֹן מוֹרָה וְהִכְנַעְנִי אֶזְרָא בְּאַרְץ".

(בראשית י"ב, ו')

הוא מסתובב והכנעני בארץ. והוא לא הולך לבד, אלא עם ציבור אדיר. בזוהר הקדוש מצוין, כי אלון מורה מופיע רק עוד פעם אחת בפרשת "ראה". שם מלמדת התורה את הקללות ואת הברכות. "ואת הנפש אשר עשו בחרן", אומר הזוהר הקדוש, ומיד הפסוק: "ויעבור אברהם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה" - משם למד משה להורות הוראות, והלך אברהם ולימד להקים בתי אולפנה ובתי מדרשה⁹. זהו אלון מורה. הרעיון של אברהם כמתנדק הוא יסוד ארוך, אך יש לדעת, שאין זו מלאכת אברהם לבדו אלא אברהם ושרה יחדיו. לרעיון זה עוד ראייה מעניינת. הביטוי חינוך היה אמור להופיע הרבה בכל התנ"ך על פי אופיו, אך אין הוא מופיע אלא אצל אברהם אבינו. שלמה המלך בספר משלי אמנם מזכיר את הפועל ח.נ.ך - "חנוך לנער על פי דרכו", אך כפועל "חינוך" מופיע רק כאשר מישהו חונך דבר: מזבח, בית, כלים. אין אזכור של חינוך של אדם, מלבד האזכור אצל אברהם אבינו:

"וַיִּדְרֹק אֶת חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ שְׂמֵנָה עֶשֶׂר וְשֵׁלֶשׁ מֵאוֹת..."

(בראשית י"ד, י"ד)

כל ימיהם של אברהם ושרה היו חינוך. חז"ל שואלים: למה לא נאמר 'את הנפש אשר לימדו' או 'את הנפש אשר הורו'? מדוע נאמר 'את הנפש אשר עשו'? אלא כאשר מבינים מהו חינוך יודעים שזהו החידוש שאברהם חידש בעולם.

בעולם זה ניסו לעשות דברים שונים. העשייה בדור הפלגה הייתה אדירה: "וזה החילם לעשות". ד' יורד לראות מה שבני האדם עשו במגדל בבל. ומה באמת בני האדם רצו לעשות? שם! בעזרת מגדל בבל, שהוא ההתפתחות גדולה ביותר של התעשייה, רצו לעשות להם שם. הם באים לבקעה שאין בה אבנים, ולומדים את תורת השכפול. הם לוקחים את החמר, והוא יהיה להם לחומר, והלבנה, תהיה להם לאבן. הם

⁸ עבודה זרה ט', ע"א.

⁹ זוהר ח"א עמ' צ"ט, ע"ב-פ', ע"א.

מתחילים ליצור את מושג ה"שטנץ" בתעשייה. ועכשיו יהיו לבנים. ואילו אברהם אבינו, אחר שנואש ממגדל בבל, בא ללמד תעשייה אחרת בעולם, את חינוך הנפשות.

ה. אברהם ושרה ההורים

חיי אברהם ושרה מחולקים לשני חלקים. החלק האחד הוא של המחנכים, והחלק השני הוא של אבא ואמא. ובצומת הזאת מתחיל הויכוח. עומדת שרה ואומרת לאברהם: כאן נגמר החלק ראשון, חילול השם הגדול ביותר בעולם הוא שהבן שלי לא יזכה לקבל את מה שאני צריכה לתת לו. בבית הזה ישנם אמנם "דמשק אליעזר", הגר ולוט; בבית הזה יש גם אלפים ורבבות של תלמידים; אך עכשיו בבית הזה יש את יצחק, ורק את יצחק. ואם ישמעאל מפריע ליצחק להיות "יצחק", כל המהלך הופך להיות להתנגשות. קיבלנו שני תפקידים, אומרת שרה לאברהם, בעברית אחרת, ניתן לתרגם זאת למושגים אחרים: ישנו תפקיד לאומי וישנו תפקיד אוניברסאלי, אך בעברית של שרה: יש תפקיד אימה/אבהי, ויש תפקיד של "מה יאמרו הבריות". אין הכוונה לשאלה מה יהיה פופולארי, אלא, למבט שכל התפקיד שלנו מתמקד בחינוך הבריות; שכל המגמה שלנו בעולם היא הבריות.

כך יש להסביר את אחד הפסוקים הקשים בפרשת "לך-לך". לפני ברית בין הבתרים לקב"ה אומר לאברהם:

"אַל תִּירָא אֲבָרָם אֲנִכִּי מִגֵּן לְךָ שְׂכָרְךָ הִרְבָּה מְאֹד."

(שם ט"ו, א')

ואברהם עונה לו:

"מָה תִּתֶּן לִי וְאֲנִכִּי הוֹלֵךְ עֲרִירִי וּבֶן מִשְׁק בֵּיתִי הוּא דְמִשְׁק אֱלִיעֶזֶר."

(שם, ב')

אברהם אומר לקב"ה: מה תיתן לי? הרי ביקשת ממני שני דברים, האחד לקרוא בשם ד' בעולם והשני להקים עם. והנה הגיע מלכי-צדק מלך שלם והוציא לחם ויין, ואמר:

"בְּרוּךְ אֲבָרָם לְאֵל עֲלִיּוֹן קָנָה שָׁמַיִם וָאָרֶץ."

(שם י"ד, י"ט)

בא מלך סדום ואמר:

"תֵּן לִי הַנֶּפֶשׁ וְהַרְבֵּשׁ קַח לְךָ."

(שם, כ"א)

אברהם אומר לקב"ה הגעתי למקסימום של קריאת שם ד' בעולם. נכנסתי אל מלחמת העולם הראשונה, ארבעה המלכים את החמישה, והפצתי את שם ד'. מה עוד אתה יכול לתת לי חוץ מאת התפקיד השני

המוטל עלי, זרע? ואנכי הולך ערירי! עד עתה היה החלק הראשון, וכעת צריך להתחיל החלק השני -

"מה תתן לי ואנכי הולך ערירי ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר".

(שם ט"ו, ב')

ושוב:

"ויאמר אברהם הן לי לא נתתה זרע והנה בן ביתי יורש אתי".

(שם, ג')

מדוע אין אברהם מחזיק טובה לאליעזר? הבעיה המרכזית אותה מעלה אברהם היא שאין לו זרע, ומדוע הוא חוזר פעמיים על האסון שבכך שאליעזר יורש אותו? ואם נשאל, אמנם יתכן שנחמה זו אינה מספיקה, אך לפחות אליעזר יורש אותו! התשובה היא שנחמה זו אכן אינה מספיקה לאברהם, והוא רוצה זרע למילוי תפקידו האחר.

במחשבה עמוקה מבינים, שזהו בדיוק הצומת בו אברהם מדבר אל ריבונו של עולם. דמשק אליעזר הוא גדול התלמידים, וחז"ל אף אומרים שהוא נקרא "דמשק" אליעזר, כי הוא רדף עם אברהם במלחמה עד דמשק, או שהיה דולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים.¹⁰ יונתן בן עוזיאל גם אומר שדמשק אליעזר הוא בנו של נמרוד.¹¹ אלא שזו מגמה אחת! אברהם אבינו מביא את הגר מפני שהוא הולך "לעשות את הנפש" גם במצרים החטאה. והוא מביא את בנו של נמרוד כדי "לעשות את הנפש" גם אצל בניו של נמרוד. אם כן, הולכים אברהם ואליעזר להלחם בסדום ולהציל את לוט. הם נלחמים בארבעה מלכים - "ויהי בימי אמרפל מלך שנער". מי זה אמרפל, רש"י מפרש בשם חז"ל שזהו נמרוד.¹² אם כן, זו מלחמה בין נמרוד לבנו! המלחמה היא בשאלה מי יצליח לקחת, לשבות או להשפיע, על לוט. ולוט הרי הוא בנו של הרן אחי אברהם, שעמד לידו בכבשן האש, והתלבט אם ללכת אחר נמרוד או אחר אברהם. והרן נפל לכבשן האש, ונשרף בלא שנעשה לו נס. והשאלה כעת היא מי ייקח את לוט. ואברהם לוקח את לוט, אבל לוט נשבר בשלב מסוים, "חוזר בשאלה", והולך לסדום. עכשיו בא אמרפל לקחת משם את לוט. ואכן ברגע שהוא שובה את לוט:

"ויקחו את לוט ואת רבשו בן אחי אברהם וילכו".

(שם י"ד, י"ב)

המלחמה מסתיימת. מסיבה זו מוזכר בפסוק זה יחוסו של לוט שהוא בן אחי אברהם. כי אמרפל הלך לקחת את לוט בחזרה מבית אברהם. יש כאן מלחמת כוחות בעולם. זו מלחמה אידיאולוגית בין נמרוד

¹⁰ בראשית רבה פרשה מ"ד, ט'; יומא כ"ח, ע"ב.

¹¹ תרגום יונתן לבראשית י"ד, י"ד.

¹² רש"י בראשית י"ד, א'.

לאברהם. ועומד אברהם ואומר: ריבונו של עולם, אם דמשק אליעזר יורש אותי, פירושו של דבר הוא שרק חלק אחד מהתפקיד שלי מתקיים - החלק של "ונברכו בך כל משפחות האדמה", אך החלק של אומה, של הזרע שימשיך אותי לאומה, לא מתקיים.

ו. ישמעאל כהקדמה ליצחק

"בא נא אל שפחתי אולי אבנה ממנה".

(שם ט"ז, ב')

בסופה של ביאה הזאת, נוצר בעולם ישמעאל, נוצר גם יצחק, ונוצרו הברורים בין ישמעאל ליצחק. כך מתגלה חלק שני בבית אברהם ושרה; כשהם, ה"בין-לאומיים", הופכים להיות "לאומיים", האבא והאמא של הבית. בהספדה של שרה, עמד אברהם ואמר: את לימדת אותי את החלק השני! פיה פתחה בחכמה. אימתי? בשעה שאמרה "בוא נא אל שיפחתי". אולי נוצר מזה ישמעאל, ואולי נוצרו מזה סיבוכים. שרה מגיעה למדרגה עצומה בה היא מבינה שלוש עשרה שנה לפני שיוולדים את יצחק את הייעוד. שרה רואה מאד רחוק, ומבינה שהגר שניתנת לאברהם יוצרת שתי יצירות: היא יוצרת את ישמעאל, והיא גם יוצרת את הכוח שבו שרה תיבנה ממנה, ותלד בסופו של תהליך את יצחק. וכעת, צריך להתחיל את התפקיד הכפול, ואברהם לא מבין אותו. עכשיו צריך לשלב את התפקיד השני לאט לאט; לתפקיד של הבית, של "אשת חיל מי ימצא". התפקיד הזה צריך להתחיל. שרה מתחילה למשוך את אברהם אל התפקיד, והוא לא מבין אותו. הוא רק מבין, שהיא מבינה את זה.

כל ההספד של "אשת חיל" הוא הספד שמתאר את האמא שנמצאת מאחורי האבא, ומתמרנת כל הזמן בשני התפקידים.

"ותקום בעוד לילה - אימתי? זהו שנאמר 'וישכם אברהם בבוקר'".

(תנחומא חיי שרה סי' ד')

הוא משכים בבוקר ללכת החוצה עם יצחק, והיא קמה בלילה, כי הוא משכים בבוקר, כדי לשמור בבית ולחכות ולראות. הוא יושב פתח האוהל והיא באוהל, ורק שניהם ביחד, זו הכנסת אורחים. הידיעה הזו, שמחברת כל הזמן את שני התפקידים, של אבא ואמא בכלל, ושבעתיים של אברהם ושרה, שעוברים אחרי עשרות שנותיהם מהתפקיד האוניברסאלי לתפקיד החינוכי וצריכים לחזור לתפקיד הגדול, שרה היא זו שנותנת את האפשרות לעשות את המעבר. זהו הפירוש של "פיה פתחה בחכמה", זהו הפירוש של "דרשה צמר ופשתים" וזהו הפירוש של "וד' בך את אברהם בכל".

ז. חזרת אברהם לתפקידו

ואכן, מיד לאחר מות שרה, אברהם לוקח אישה ושמה קטורה, וחז"ל דורשים שהיא הגר, והיא קטועה במעשיה¹³. ופתאום יש לאברהם הרבה בנים, ואין "פלאים" גדולים ואין "מי מלל", וישנם בני פילגשים, וקטורה יולדת בנים ומשלחים אותם "קדמה ארץ קדם בעודנו חי". ומי מחזיר את הגר הזאת? הגר מופיעה באחרונה, אחרי שיצחק לא יורד מהעקדה עם אברהם. רק אברהם יורד מן ההר, מהעקדה, ואילו יצחק ממשיך למקום אחר. "וישב אברהם אל נערו", אברהם לבדו. את יצחק פוגשים פתאום בבאר לחי רואי, שם נמצאים ישמעאל והגר מאז הגרוש מבית אברהם. יצחק, אם כן, הולך אחר העקדה להחזיר את ישמעאל והגר לבית אברהם. וישמעאל אכן חוזר, כפי שמעיד הכתוב שהוא קובר את אביו יחד עם יצחק. יצחק מחזיר את ישמעאל והגר לבית אברהם, כי הוא אומר לאברהם: אבא, התפקיד הבין לאומי שלך חזר. אני כבר מקים את האוהל לבד. התפקיד שלך הוא גם לחנך את בני קדם בארץ קדם הרחוקה. פסק הזמן שלקחת בשביל לגדל אותי הסתיים, ואני מחזיר לך את האח שגירשת כדי שאני אגדל, כדי שתמשיך לגדל אותו ואת אמו ואת כל מה שצריך להשפיע כדי שיתקיים בך "ויברכו בך כל משפחות האדמה" עד ארץ קדם. אז מקים יצחק את האוהל הפרטי שלו, וגם באוהלו מתרחש בדיוק אותו תהליך; אותו ויכוח ברמת ההשפעה, בצמצום של הבית או בהרחבה שלו. נדמה שזהו ההספד שמספיד אברהם האבא, אברהם אב המון הגויים ואברהם הבעל, שכיוון שמתה אשתו קפצה עליו זקנה. על שרה, האימא היחידה שאברהם לא מופיע בלעדיה, שהולכת עם אברהם באותם פעילויות, ולוחמת בו רק במקום אחד, עליו קורא אברהם בהספד, "פיה פתחה בחכמה". זוהי דמותה של אשת החיל האמיתית המחוברת לבעלה בכל אשר ילך והמכוונת את צעדיו בראייתה מרחיקת הלכת, ועליה אומר שלמה המלך: "אשת חיל מי ימצא".

¹³ תנחומא חיי שרה, סי' ח'.